

Glòria Bordons i Anna Díaz-Plaja

Professores del Departament de Filologia Catalana i del Departament de Didàctica de la Llengua i la Literatura de l'Escola de Formació del Professorat de la Universitat de Barcelona

L'article pretén establir un fonament teòric i metodològic per a les propostes d'ensenyament de literatura basades en criteris temàtics. S'hi revisa la relació entre l'enfocament tematològic de la literatura comparada i els plantejaments de la transtextualitat. A tall d'exemple, l'estudi dels elements temàtics i transtextuals en tres fragments —del Càntic dels Càntics, Ramon Llull, sant Joan de la Creu i Verdaguer—, de tres llengües i èpoques diferents, serveix com a base de desenvolupament d'una seqüència didàctica.

Teaching literature through themes and intertextuality

The article tries to establish a theoretical and methodological foundation for teaching proposals for literature based on thematic criteria. We review the relation between the thematic focus of literature compared with the proposals arising from intertextuality. One example, the study of the thematic elements and transtextual ones in three fragments, from the canticles and spiritual poems, by Ramon Llull, St. Joan de la Creu and Verdaguer, from three languages and different epochs. This serves as a basis for developing a didactic sequence.

L'ensenyament de la literatura per temes

En els nous currículums de l'ensenyament secundari, la literatura ha passat a compartir espai amb la llengua i a veure reduït el seu espai. L'enfocament historicista s'ha hagut d'abandonar per passar a un tractament més lingüístic o, en tot cas, més d'acord amb l'objectiu bàsic de motivar i incentivar la lectura.

Davant d'aquests nous plantejaments, les propostes d'organització dels continguts literaris s'han hagut de basar en criteris diferents dels cronològics. El criteri genèric i el criteri temàtic han estat els més utilitzats, tant en propostes didàctiques com en llibres de text. El primer es justifica pel seu enllaç amb l'ús de tipologies textuals en l'àrea de llengua. Efectivament, el reconeixement d'uns esquemes convencionals i d'unes determinades característiques retòriques en textos diversos per després aplicar-los a la producció dels propis textos de l'estudiant és el mateix procediment usat en el bloc lingüístic, la qual cosa permet fer un treball paral·lel entre llengua i literatura. D'altra banda, l'ús dels temes o tòpics literaris facilita la motivació i permet resseguir les diferents etapes de la cultura occidental, mitjançant una selecció de textos que exemplifiqui la ideologia de cada època. Com diu Guillén (1985), hi ha temes de curta, de mitjana i de llarga durada i, especialment, els primers es presenten associats a una època. Així mateix, la diversitat temàtica de la literatura permet seleccionar aquells temes o personatges més acostats als interessos de cada grup d'alumnes en concret¹.

Un problema que es presenta al professorat en aquest tipus d'organització és la diversitat terminològica amb què els estudiosos del tema han enfocat la qüestió. No repetirem aquí les classificacions que Praver o Curtius han proposat, ja que Rosa Escrivà i Montserrat Ferrer, en l'article esmentat a la nota anterior, en fan un bon resum. D'altra banda, Manfred Beller, a l'article sobre tematologia incorporat a Schmelting (1984), exposa amb tota mena de detalls l'estat de la qüestió. Tot seguint aquest mateix autor, ens interessa destacar que el tema és l'element que estructura sensiblement l'obra, allò que congrega i estructura les successives parts d'un text mitjançant la seva vinculació amb la vida i la literatura. I precisament per aquesta relació, el tema permet relacionar diverses literatures (totes les occidentals, però també literatures orientals o unes altres de ben allunyades²), diversos nivells (des de la literatura més seriosa fins a la més popular) i diversos autors i autores al llarg de la història.

Per la seva simplicitat, ens acollim a la distinció d'E. Frenzel (1976 i 1980), la qual distingeix entre tema, motiu i argument. El primer és el plantejament més abstracte, el segon assenyala únicament un plantejament de l'acció amb possibilitats de desenvolupament molt diverses i el tercer va unit a noms i esdeveniments, és a dir, a la trama concreta. És evident que tots tres estan íntimament relacionats, però, segons el grau de detall o generalització que vulguem plantejar a la classe, ens serà més convenient basar-nos en un o altre. Així, si partim de l'exemple que més endavant comentem, es pot veure com els textos s'han triat en funció d'un tema: l'amor místic, però que la majoria d'ells (precisament els que tenen una relació intertextual més directa) comparteixen també un motiu (la recerca de l'espòs). En canvi, en altres casos, els textos poden compartir motiu i argument (així, *Madame Bovary*, *La Regenta* i *Laura a la ciutat dels sants* tenen en comú un motiu: l'adulteri, però també l'argument: una dona insatisfeta i avorrida del seu marit cau en l'adulteri, en un ambient provincianà). Potser en algun cas, parlar de topoi o de tipus, ens pugui anar millor per als nostres propòsits didàctics. En qualsevol cas, la tria d'una determinada terminologia no ha de limitar les possibilitats didàctiques.

Des dels personatges llegendaris o socials fins a les idees més generals o sentiments, els temes han perviscut sempre en la literatura. Estudiar-la amb aquest enfocament ajuda a estructurar la seva diversitat i a entendre la incessant modificació que ha viscut la seva transmissió tradicional.

La tematologia i la intertextualitat

Tot i algunes observacions respecte al caràcter intertextual (Guillén, 1985: 251) dels temes coincidents en obres diverses, no sembla que des dels estudis de transtextualitat es faci un esment específic a la qüestió

tematològica. Tanmateix, si la transtextualitat tracta de la presència d'una obra en una altra, és obvi que la temàtica, o estudi general dels temes, hi ha de tenir un lloc destacat. Al mateix temps, tant la literatura comparada com la transtextualitat parteixen d'una mateixa base de procediment —el contrast, la comparació, el possible paral·lelisme entre diversos textos—. És més un problema de terminologia, potser, que de divergència real, tal com han mostrat diversos autors, que han vist les concomitàncies entre els dos camps:

Alguns procediments d'anàlisi de la literatura comparada es mostren com a particularització de l'estudi del fenomen ampli de la intertextualitat (Mendoza, 1994: 52).

Com és sabut, Genette (1989) parla de cinc formes possibles de transtextualitat: la intertextualitat (la citació, el plagi), la metatextualitat (la glossa, el comentari, la crítica), la paratextualitat (els textos perifèrics), la hipertextualitat (la derivació d'un text *b* —hipertext— d'un text *a* —hipotext—) i l'arxitektualitat («una relació completament muda», com diu Genette, en la qual s'estableix un parentiu a través del gènere. Quin lloc pot ocupar en la transtextualitat la temàtica? Per poc que analitzem les formes genettianes observarem que aquesta qüestió hi és implícita.

Podem trobar aspectes temàtics (motius, figures, arguments, etc.) que funcionen gairebé com a citacions d'un text a l'altre: és la intertextualitat. A la hipertextualitat, un hipertext funciona, bàsicament, com a reelaboració d'un tema —o d'una unitat menor (motiu, figura, personatge, etc.)— amb més evidència encara que en la reelaboració d'una forma.

Recordem que Genette divideix les seves formes hipertextuals en tres categories segons el règim (lúdic, satíric o seriós) i en dues segons la relació (transformació i imitació). L'entrecruament d'aquestes dues categories ens dona com a resultat diversos subgèneres o, si voleu, tipus de text literari —paròdia/*pastiche*; transvestiment/imitació satírica; transposició/imitació seriosa—. Genette posa de manifest que, malgrat els canvis de gènere, de registre, d'estil o de llenguatge, la matèria primera amb la qual l'autor de l'hipertext ha estat treballant és, òbviament, el tema. Així doncs, *Contes per a nens i nenes políticament correctes* funciona com a paròdia dels contes tradicionals, partint del mateix tema i dels mateixos personatges, i els converteix en elements de comicitat, tot mantenint el mateix gènere i adhuc el mateix llenguatge. El cas d'*Ulisses* de Joyce, clara transposició de l'*Odissea* d'Homer, canvia gènere i llenguatge, però manté una fidelitat a l'estructura i especialment al tema del seu hipotext. En certa manera, i si observem el desenvolupament del treball de Genette, la hipertextualitat estudiarà de

quina manera han estat variades, transformades, transferides les unitats temàtiques de l'hipotext a l'hipertext; quins canvis de règim, gènere o llenguatge s'hi han produït; com un personatge èpic esdevé un home de cada dia; o com una situació tràgica esdevé ridícula, és a dir, s'estudia com actua el nou autor en el nou text, com manté unes fidelitats temàtiques i en trastoca unes altres; quina és la seva intenció en «manipular» l'hipotext i fins on arriba el seu grau de coneixença d'aquell text.

Observem ara el cas de l'arxitektualitat. Malgrat la definició de Genette, que sembla reduir l'arxitektualitat a la coincidència de gènere, podem trobar en aquest tipus de transtextualitat una autèntica font d'estudis temàtics. Perquè els temes també intervenen com a nexes comuns (completament mut, si es vol) entre dues obres o més de dues. Certament, Genette fa més referència als gèneres com a nexes d'unió arxitektual. Però és evident que si un gènere és «una configuració històrica de constants semiòtiques i retòriques que és coincident en un cert nombre de textos literaris» (Marchese/Forradellas, 1989: 185), una d'aquestes «constants semiòtiques» és, evidentment, l'univers dels temes. Una novel·la d'aventures ho és per la seva organització estructural i, alhora, per l'elecció d'un tema determinat per damunt de molts altres, que la posen en relació arxitektual amb totes les altres novel·les d'aventures. Al marge de quins han estat els contactes reals —potser nuls— entre tots els autors i les autores que les escriuen; al marge de llur relació directa o causal. Simplement, els autors i les autores han disposat d'una mena d'arxitemes disponibles, comuns a molts textos, i que compartiran, vulguin o no vulguin, sàpiguen o no sàpiguen, amb altres textos del mateix gènere i fins i tot d'altres.

Si observem la relació entre els autors i les autores d'un text *a* que deriva en un text *b*, o que s'hi relaciona arxitektualment, resultarà evident, doncs, que la transtextualitat, és a dir, la presència d'un text en un altre, comporta una gradació de causalitat. Des de la referència directa de la intertextualitat, fins a la relació de dependència de la hipertextualitat, fins a la més feble, però igualment contundent, de l'arxitektualitat. Deixem de banda, de moment, els casos de metatextualitat i paratextualitat. Però aquesta «gradació de causalitat» ens recorda un altre aspecte de la comparatística, que és el que s'anomena *tipus de comparació* (Schmelling, 1984). Segons Schmelling, existeixen cinc tipus de relació entre dues obres o més:

- . la relació directa, causal entre dos textos;
- . les coincidències, tant les degudes a una relació causal com les que responen al fet de compartir el mateix context social o cultural;
- . la utilització dels mateixos recursos entre autors no específicament connectats;
- . les analogies de contextos;
- . la crítica literària comparada.

És evident que podem establir un paral·lelisme entre les tres relacions de transtextualitat seleccionades. La intertextualitat i la hipertextualitat es corresponen amb el primer i amb el segon tipus de Schelling, mentre que el tercer correspondria al cas de l'arxitektualitat.

La didàctica de la llengua i la literatura comença a fer servir amb insistència els conceptes *d'intertextualitat* i *literatura comparada* (Mendoza, 1994), tant a nivell teòric com en treballs d'investigació i propostes pràctiques. És cert que la forma més utilitzada és la hipertextual segons l'accepció genettiana, és a dir, les relacions entre un hipotext i un hipertext, i, en aquest cas, amb especial atenció al gènere paròdic (Bordons/Díaz-Plaja, 1994; Mendoza/López Valero, 1997; Colomer, 1996; Pisanty, 1995). Menys atenció hi ha per a unes altres formes més «serioses», per a la intertextualitat o l'arxitektualitat. La raó és perquè tal vegada es considera semblant a l'estudi de característiques i esquemes generals a què l'historicisme ens tenia acostumats, amb els seus estudis de fonts i influències. Amb tot, i des de la nova perspectiva de la transtextualitat, la didàctica de la llengua hauria d'incorporar també aquesta perspectiva, d'enorme riquesa per a la valoració històrica, formal i temàtica de la lectura literària.

Una aplicació didàctica

L'amor místic: textos i relacions intertextuals³

Un bon exemple de relacions intertextuals i hipertextuals, dintre d'un tema global com el de l'amor místic, és el que podem trobar als textos que s'indiquen a continuació.

Text a

L'esposa

La remor del meu estimat
Mireu-lo com ve
trescant per les muntanyes,
saltant per les collades.
El meu estimat és semblant a una gasela,
o a un cérvol jove.
Mireu-lo, està darrera la nostra paret,
aguaitant per la finestra,
espiant per les gelosies.
El meu estimat parla i em diu:
«Aixeca't, amiga meva,
bonica meva, i vine!
Perquè l'hivern, ho veus?, ja ha passat,

la pluja s'ha esvaït i se n'ha anat;
esclaten les flors per la contrada,
el temps d'esbrotar és arribat,
el cant de la tórtora s'ha fet sentir pels nostres camps.
La figuera dóna els seus primers fruits,
i les vinyes florides escampen perfum.
Aixeca't, amiga meva,
bonica meva, i vine!
Coloma meva, dins les esclatxes de la roca,
en els amagatalls dels espadats:
mostra'm el teu rostre,
fes-me sentir la teva veu;

que la teva veu és dolça,
i el teu rostre, bonic».
Caceu-nos les guineus,
les guineus menudes
que fan malbé les vinyes;
ja que el nostre vinyar és florit.
El meu estimat és per a mi i jo, per a ell,
que pastura entre els lliris.
Abans que aleni el ventijol del capvespre
i s'estenguin les ombres,
retorna! Fes-te semblant, estimat meu,
a una gasela, a un cérvol jove
a les muntanyes de Béter.
En el meu llit he cercat, durant la nit,
el qui estima la meva ànima;
l'he cercat i no l'he trobat.
M'alço i faig un tomb per la ciutat;

pels carrers i per les places
cerco el qui estima la meva ànima!
L'he cercat i no l'he trobat.
M'han trobat els guardes que ronden la ciutat:
«No heu vist el qui estima la meva ànima?»
Tot just els havia deixats,
trobo el qui estima la meva ànima.
L'he agafat i no el deixaré,
fins que l'hagi introduït a la casa de la meva mare,
a la cambra de la qui m'ha concebut.

Tornada

Us conjuro, filles de Jerusalem,
per les gaseles i les cérvoles del camp:
no desperteu ni desvetlleu l'amor
fins que ell mateix ho vulgui!
Càntic dels Càntics (s. III aC)

Text b

Esposa

¿A dónde te escondiste,
Amado, y me dejaste con gemido?
Como el ciervo huiste,
habiéndome herido;
salí tras ti clamando, y eras ido.
Pastores los que fuerdes
allà por las majadas al otero,
si por ventura vierdes
aquel que yo más quiero,
decidle que adolezco, peno y muero.
Buscando mis amores,
iré por esos montes y riberas,
ni cogeré las flores,
ni temeré las fieras,
y pasaré los fuertes y fronteras.
¡Oh bosques y espesuras,
plantadas por la mano del Amado,
oh, prado de verduras,
de flores esmaltado,
decid si por vosotros ha pasado!

Respuesta a las criaturas

Mil gracias derramando,
pasó por estos sotos con presura,
y yéndolos mirando,
con sola su figura
vestidos los dejó de hermosura.

Esposa

¡Ay, quién podrá sanarme!

Acaba de entregarte ya de vero;
no quieras enviarme
de hoy ya más mensajero,
que no saben decirme lo que quiero.
Y todos cuantos vagan,
de ti me van mil gracias refiriendo
y todos más me llagan,
y déjame muriendo
un no sé qué que quedan balbuciendo.
Mas, ¿cómo perseveras,
oh vida, no viviendo donde vives,
y haciendo porque mueras,
las flechas que recibes,
de lo que el Amado en ti concibes?
¿Por qué, pues has llegado
a aqueste corazón, no le sanaste?
y pues me le has robado,
¿por qué así le dejaste,
y no tomas el robo que robaste?
Apaga mis enojos,
pues que ninguno basta a deshacellos,
y véante mis ojos,
pues eres lumbre dellos,
y sólo para ti quiero tenellos.
Descubre tu presencia,
y máteme tu vista y hermosura;
mira que la dolencia
de amor que no se cura
sino con la presencia y la figura.
¡Oh cristalina fuente,
si en esos tus semblantes plateados,

formases de repente
 los ojos deseados,
 que tengo en mis entrañas dibujados!
 Apártalos, Amado,
 que voy de vuelo.

Esposo
 Vuélvete, paloma,
 que el ciervo vulnerado
 por el otero asoma,
 al aire de tu vuelo, y fresco toma.

Sant Joan de la Creu, *Cántico espiritual* (1584)

Text c

6. Dix l'amic a l'amat: —Tu qui umples lo sol de resplendor, umple mon cor d'amor. Respòs l'amat: — Sens compliment d'amor no foren tos ulls en plor, ni tu vengut en est lloc veer ton amador.

10. Dix l'amat a l'amic: —Saps, encara, què és amor? Respòs: —Si no sabés què és amor, ¿saberà què és treball, tristícia e dolor?

18. Qüestió fo entre los ulls e la memòria de l'amic, cor los ulls deien que mellor cosa és veer l'amat que membrar-lo, e la memòria dix que per lo remembrament puja l'aigua als ulls e el cor s'enflama d'amor.

26. Cantaven los aucells l'alba, e despertà's l'amic, qui és l'alba; e los aucells feniren llur cant, e l'amic morí per l'amat en l'alba.

33. Les condicions d'amor són que l'amic sia sofrerent, pacient, humil, temorós, diligent, confiant, e que s'aventur a grans perills a honrar son amat. E les condicions de l'amat són que sia vertader, liberal, piadós, just, a son amic.

Ramon Llull, *Llibre d'amic e amat* (1283-85)

Text d

Enyorança
 ¿Adónde te escondiste,
 Amado, y me dejaste con gemido?
 Como el ciervo huiste,
 habiéndome herido,
 salí tras ti clamando y eras ido.

Sant Joan de la Creu

Doncs, on sou, videta mia?
 De mon cor enamorat
 vos he obert la porta un dia;
 l'heu ferit i m'heu deixat.
 M'heu deixat en l'enyorança,
 com verger al caure el sol,
 quan lo vespre que s'atansa
 l'abriga amb mantell de dol.
 Mes, d'amor, claríssim astre,
 cercaré fins a troba-us,
 abans, ai!, de perdre el rastre
 de vostres olors suaus.
 Mostrau-vos a qui us enyora,
 clavell a punt de florir;
 olorar-vos puga una hora
 més que sia per morir.

Ribes, marges i boscúries,
 si us trepitja mon Amat,
 ¿com no ho diuen les cantúries,
 la verdor i claretat?
 És com un maig floridíssim,
 cella-ros, candi i gentil,
 bonic de cara i dolcíssim
 com a triat entre mil.
 ¿Com volarien mos besos
 per sos llaviets en flor,
 tant temps ha que frisen presos
 dintre el niu del meu amor?
 Oh!, si veieu al que enyoro
 a la llum del jorn naixent,
 dieu-li, verges, que em moro
 de mal d'enamorament.
 Aucellets que anau per l'aire,
 dieu-li si em tornarà,
 que si triga gaire, gaire,
 glaçadeta em trobarà.
 Me trobarà glaçadeta.
 Puix, sens lo sol de l'amor,
 res seim beu la rosadeta
 de les llàgrimes que plor.
 ¿Per què d'amor m'heu ferida,

si no em volíeu gorir?
 ¿per què em donàveu la vida
 per despullar-me'n així?
 Per Vós mos ulls llagrimegen,
 per Vós sospira el cor meu,
 sos amors sempre us festegen,
 trista de mi!, i no els voleu.
 On teniu l'herbatge ombrívol?
 ¿Si voleu dar-me'n un bri
 del tendre past i mengívol,
 com la flor del romani?
 ¿On teniu, quan fredoreja,
 lo dolç solei de l'amor?
 ¿quina bardissa us ombreja,
 del migdia en l'escalfor?
 Tornau, Jesuset, tornau,
 que só encara vostra aimia;

si altra aimia Vós trobau,
 jo aimador no trobaria.
 Jo aimador no trobaria
 tan bell, afable i hermós,
 que si un altre al món n'hi havia,
 no en seria pas com Vós.
 Mes rodí plans i muntanyes,
 vos cridí pertot arreu,
 i, Jesús de mes entranyes,
 a mon plor no responeu.
 Oh Jesús, flor que voltegen
 records i somnis d'amor,
 quan serà que els ulls vos vegem!
 Quan serà que us tinga al cor!

Jacint Verdaguer, *Idil·lis i cants místics* (1879)

Aquests textos es podrien treballar en un segon cicle de secundària, amb l'objectiu de fer un repàs sintètic de l'ús d'un tema (l'amor místic) en quatre moments puntuals de la història i en quatre literatures diferents. Al costat d'un claríssim objectiu cultural (coneixement d'un tòpic important i d'uns autors de relleu) i històric, n'hi hauria uns altres d'importants: la comprensió dels textos a partir dels contrastos i la interpretació, la producció d'algun hipertext posterior, el desenvolupament de la pròpia opinió davant un tema religiós que s'exposa a partir d'una al·legoria o el coneixement de formes o imatges convencionals literàries.

Els textos proposats són un bon exemple de les relacions que Genette estableix. La Bíblia és l'hipotext principal, a partir del qual neixen el de Ramon Llull i sant Joan de la Creu. I el de Verdaguer guarda una relació directa d'intertextualitat amb el de sant Joan de la Creu. No obstant això, hi ha altres influències importants, a nivell podríem dir d'arxintextualitat, que no es materialitzen en un text concret, com pot ser la presència de la poesia popular al darrere dels textos de sant Joan de la Creu o Verdaguer.

Si seguim l'ordre cronològic dels textos i en fem un breu comentari, podem observar el següent:

Els versicles triats del *Llibre d'Amic e Amat* de Ramon Llull difereixen del *Càntic dels Càntics* per la mateixa forma, ja que no són versos. Mantenen, però, la forma dialogada, encara que els parlaments són molt més curts i concentrats. En aquest sintetisme i en l'abundància d'abstraccions (treball, justícia, dolor, etc.), podem veure una imitació de l'estil dels sufis, els textos dels quals són aquí un altre punt de referència.

D'altra banda, la naturalesa és present tant en un llibre com l'altre, però de manera diferent. Mentre que al *Càntic* hi ha tota una des-

cripció dels canvis que la natura experimenta en passar de l'hivern a la primavera, als versicles del *Llibre d'Amic e Amat* hi ha únicament la referència a l'ocell i a l'alba, elements que no procedeixen de la Bíblia sinó de la tradició trobadoresca.

Finalment, una coincidència important és el dolor que sent l'amic per l'amat (cal destacar com un tret diferencial que aquí els protagonistes són tots dos masculins, potser com a influència també de la literatura sufi), aquesta recerca desesperada d'un per l'altre, tal com també passa al *Càntic*.

En el cas del fragment del *Càntic espiritual* de sant Joan de la Creu, trobem més coincidències, no només de tema, sinó també de motiu, argument i, fins i tot, d'estil, amb el *Càntic dels Càntics*. Efectivament, tant en un cas com en l'altre, és l'esposa la que parla del seu estimat i es queixa del seu abandonament, mentre el busca desesperadament pertot arreu. El marc de la naturalesa és també el teló de fons del diàleg diví.

D'altra banda, hi ha dues imatges que passen directament del text bíblic al de sant Joan de la Creu, com a citació intertextual: la comparació de l'estimat al cérvol, i la invocació de l'esposa com a coloma.

Pel que fa a la relació amb els versicles triats de Ramon Llull, trobem la coincidència en una altra paraula: els ulls, però mentre al *Llibre d'Amic e Amat*, la citació es fa com una pugna entre memòria i vista (debat que un autor posterior com Jordi de Sant Jordi transposarà al seu cèlebre poema «Debat»), a sant Joan de la Creu, els ulls són la metonímia usada per referir-se constantment a l'amat.

Malgrat la clara transposició que sant Joan de la Creu fa del *Càntic*, també hi podem trobar diferències: en primer lloc, la referència a la ciutat que fa el llibre bíblic, cosa que no apareix al *Càntic*; i, en segon lloc, més insistència en la descripció del dolor, que queda palesa en les imatges de la partició del cor per les fletxes, del robatori d'aquest mateix cor i de la necessitat de la presència de l'estimat per curar-lo.

El poema «Enyorança» de Verdguer manté una relació clara d'intertextualitat amb el de sant Joan de la Creu, ja que l'usa com a citació i la primera estrofa és una mena de glossa de la primera del *Càntic*. D'altra banda, la mort a causa de les ferides produïdes per l'amor, el dolor que es transforma en llàgrimes a causa de la separació o el marc natural en què es produeix la recerca és ben bé el mateix. Fins i tot, algunes imatges són gairebé la traducció literal de les de sant Joan de la Creu («Ribes, marges i bosquíries», «¿Per què d'amor m'heu ferida, si no em volíeu gorir?», «Mes rodí plans i muntanyes, vos cridí pertot arreu», «quan serà que els ulls vos vegem», etc.).

Ara bé, malgrat el deute indubtable d'un text cap a l'altre, Verdguer marca unes diferències: en primer lloc, el to carinyós, infantil i po-

pular que posa en el diàleg, gràcies als abundants diminutius usats (*videta, llaviets, aucellets*, etc.); en segon lloc, la invocació directa a Jesús, en lloc de seguir amb la tradició bíblica de l'espós-esposa; en tercer lloc, la introducció del tema de l'enyorança, que, al costat del to carinyós que abans esmentàvem, suavitzava el to del poema; en quart lloc, el desplegament més gran de descripció, amb abundants metàfores («claríssim astre», «clavell a punt de florir», «maig floridíssim») i comparacions; en cinquè lloc, la presència d'un cert erotisme («Com volarien mos besos per sos llaviets en flor?»), i, sobretot, la gran influència que rep de la literatura popular, de la qual podem veure especialment ressons en alguns fragments anafòrics («glaçadeta em trobarà. / Me trobarà glaçadeta», «jo aimador no trobaria. / Jo aimador no trobaria»). En realitat, podríem dir que el text de Verdaguer és, d'una banda, una transposició del de sant Joan de la Creu, però, de l'altra, és una imitació dels recursos de la literatura popular, que es constitueix en un arxítext. D'altra banda, cal dir que també sant Joan de la Creu, en el seu *Càntico*, havia partit d'aquest gran arxítext, encara que no tan exhaustivament com Verdaguer.

Tot resumint, podem dir que el *Càntic dels Càntics* és el punt de partida, l'hipotext, que planteja la relació de l'home amb Déu a partir d'una al·legoria: la relació amorosa humana. La sensualitat i l'alegria són els trets dominants, en un marc de fons natural, on se situa el diàleg amorós de queixa, amb l'ús d'unes imatges i comparacions líriques.

Ramon Llull, al *Llibre d'Amic e Amat*, usa la mateixa al·legoria, però amb un caire més filosòfic, amb la finalitat de meditar. La influència sufí és també evident, tant per l'ús de dos personatges masculins, com per l'abundància d'abstraccions acompanyades de lirisme o la mateixa forma dels versicles.

Sant Joan de la Creu, al *Càntico espiritual*, parteix de l'al·legoria del *Càntic* per mostrar com l'ànima pot arribar a Déu, mitjançant la dolència i el sofriment. Transposa els símbols i les imatges de la Bíblia, però d'una manera més abstracta, sense arribar als extrems de Llull. D'altra banda, també s'hi pot rastrejar una imitació d'alguns elements de la poesia popular, però mitjançant la forma de la lira, presa de Garcilaso.

Finalment, ja molt més proper a nosaltres, Verdaguer parteix ja no de la Bíblia, sinó del *Càntico* de sant Joan de la Creu, barrejat amb la devoció popular. Hi ha una transformació descriptiva de l'al·legoria i la intenció principal és la de destacar l'enyorança en què viu l'ànima des-terrada de la glòria divina. La tendresa, el realisme i l'emoció predominen per davant de l'abstracció o especulació, en què s'havien mogut més Ramon Llull o sant Joan de la Creu.

Seqüència didàctica

Per a cada grup de textos, relacionats per tema, motiu o argument i amb unes clares relacions intertextuals, podríem proposar una seqüència didàctica que comprendria quatre grups diferents d'activitats:

- Lectura dels textos amb atenció.
- Localització i emmarcament dels textos.
- Estudi dels aspectes intertextuals, hipertextuals i arxitextuals. Valoració històrica.
- Exercicis de creació. Assaig de diversos tipus textuals.

Tenint en compte tots aquests aspectes, la proposta que fem sobre els textos anteriors és la següent⁴:

- Lectura (individual primer i després en veu alta) i resum oral de l'argument de cadascun dels poemes (per ajudar a realitzar el resum, es poden donar uns punts que serveixin de pauta: qui són els protagonistes, quina actitud tenen, quins desitjos manifesten, etc.).
- Hipòtesis sobre la continuació argumental del *Càntic dels Càntics* i del *Càntic espiritual*.
- Breu presentació, per part del professor o la professora, de cadascun dels textos: què representa el *Càntic dels Càntics* en el conjunt de la Bíblia, quin lloc hi ocupa, a qui s'atribueix, etc., qui eren Llull, sant Joan de la Creu i Jacint Verdaguer, en quina època van viure, a quina literatura pertanyen, quin va ser el seu propòsit principal a l'hora d'escriure, etc.
- Situació dels textos fragmentats en el seu conjunt (*Càntic dels Càntics* i *Càntic espiritual*): què s'ha esdevingut abans i què passa després.
- Informació sobre el lloc que ocupa el *Llibre d'Amic e Amat* i *Idil·lis i cants místics* en el conjunt de la producció dels seus autors.
- Recerca, a l'enciclopèdia o a la història de la literatura, de la vida de Ramon Llull, sant Joan de la Creu i Jacint Verdaguer. Comparació i contrast de tres vides dedicades a la religió.
- Recerca dels elements iguals i diferents més generals (estudi de les relacions intertextuals): què procedeix de la Bíblia, què hi afegeix cada text, què prové d'altres textos, etc.
- Contrast del marc de fons on es mouen els personatges i de la seva actitud. Recerca de la relació d'aquests punts amb l'època en què s'escrivien els textos.
- Subratllat de les imatges i de les metàfores que més destaquen en cada poema. Recerca de les semblances i diferències.
- Recerca de models d'arxitekt popular, que, per forma o per temà-

- tica, són presents en sant Joan de la Creu o en Jacint Verdaguer.
- Recerca a l'enciclopèdia del segle, la nacionalitat i l'obra d'altres autors de la literatura mística (com santa Teresa de Jesús, Tomàs de Kempis, sant Francesc d'Assís, sant Agustí, Gregori el Gran, Eckhart, etc.). Exposició per grups.
 - Visionat de pel·lícules o audició de cançons de temàtica semblant als textos proposats: vides humanes dedicades a la religió, les ferides d'amor, la solitud o l'angoixa com a pas previ a la plenitud d'amor, etc.
 - Producció de textos per assajar diversos tipus de text:
 - Escriure la resposta de l'espòs o amat a l'esposa o al subjecte líric del poema.
 - Escenificar el diàleg entre els esposos.
 - Fer la descripció física dels amants.
 - Narrar una història en què els protagonistes siguin l'espòs i l'esposa i la recerca de l'un per part de l'altra sigui un dels esdeveniments.
 - Donar les instruccions a l'esposa a fi de trobar el seu estimat.
 - Documentar-se per escriure un petit assaig explicatiu sobre l'experiència mística.
 - Argumentar a favor o en contra de dedicar la vida a la religió.

Conclusions

La interpretació de les intertextualitats que hem pogut veure en aquest grup de textos i la seqüència didàctica proposada consegüent són una petita mostra de com podem organitzar la part de literatura d'un curs de segon cycle de secundària, a partir d'un enfocament temàtic i intertextual.

Altres exemples de narrativa (com podria ser el cas ja citat de l'adulteri a tres novel·les com *Madame Bovary*, *La Regenta* i *Laura a la ciutat dels sants*) ens permetria introduir-nos no tant en un cas d'intertextualitat, sinó més aviat en un hipotext que gairebé actua d'arxítext. A més, el gènere narratiu i la contemporaneïtat del tema facilitarien una varietat d'activitats més gran i una connexió més bona amb la vida de l'alumnat.

En qualsevol cas, podem concloure que la tria d'un conjunt de textos de diverses literatures i èpoques, relacionats pel tema i per les transposicions o imitacions que els uns fan dels altres ens permet treballar la literatura tant des del punt de vista històric, com cultural, literari i textual. D'altra banda, el propi tema i les referències que es poden fer a d'altres textos literaris o culturals (cine, teatre, art, música, etc.) asseguren la motivació de l'estudiant i faciliten l'increment de la seva competència literària i cultural.

Notes

1. Un bon exemple d'organització d'un curs al voltant de tres tòpics (la figura de l'heroi, els estereotips femenins i les utopies) és la proposada per Rosa Escrivà i Montserrat Ferrer a «Els tòpics literaris: una proposta de llengua i literatura a l'ESO», *Articles*, núm. 1, juliol de 1994.
2. Hi ha certs motius, com la recollida del blat a la poesia popular, que es poden trobar tant a les literatures més properes a nosaltres, com a l'africana o la quàixua.
3. Els textos d'aquesta proposta formen part de l'antologia *Fantasiant, amor. L'amor en la literatura de tots els temps*, de Glòria Bordons i Anna Díaz-Plaja (Barcelona: Edicions 62, 1997. Col·lecció El Cangur Plus, núm. 250), que conté exercicis concrets per a cada unitat. La seqüència didàctica que aquí es planteja es pot deduir de les activitats incloses a la unitat de l'amor místic.
4. Cal tenir en compte que no pretenem l'exhaustivitat en aquesta proposta i que, per tant, s'hi podrien incloure moltes altres activitats. De la mateixa manera, no cal esgotar tots els passos i, lògicament, es podria prescindir d'alguna de les parts, segons les característiques del grup i els objectius del curs.

Referències
bibliogràfiques

- BORDONS, G.; DÍAZ-PLAJA, A. (1993): *Literatura comparada (catalana i castellana)*. Barcelona: Empúries.
- BORDONS, G.; DÍAZ-PLAJA, A. (1997): *Fantasiant, amor. L'amor en la literatura de tots els temps*. Barcelona: Edicions 62 (Col·lecció El Cangur Plus, 250).
- COLOMER, T. (1996): «Eterna Caperucita». *CLIJ*, núm. 87, octubre.
- GENETTE, G. (1989): *Palimpsestos*. Madrid: Taurus.
- GUILLÉN, C. (1985): *Entre lo uno y lo diverso*. Barcelona: Crítica.
- MARCHESE, A.; FORRADELLAS, J. (1989): *Diccionario de retórica, crítica y terminología literaria*. Barcelona: Ariel.
- MENDOZA FILLOLA, A. (1994): *Literatura comparada e intertextualidad*. Madrid: La Muralla.
- MENDOZA FILLOLA, A.; LÓPEZ VALERO, A. (1997): «Nuevos cuentos viejos». *CLIJ*, núm. 90, gener.
- PISANTY, V. (1995): *Cómo se lee un cuento popular*. Barcelona: Paidós.
- SCHMELLING, M. (1984): *Teoría y praxis de la literatura comparada*. Madrid: Alfa.

Referències de
les autores

- Glòria Bordons, professora del departament de filologia catalana. Edifici de Llevant. Passeig de la Vall d'Hebrón, 17. 08035 Barcelona. Tel.: (93) 403 51 57.
Línia de treball: Literatura catalana contemporània i lingüística textual.
- Anna Díaz-Plaja, professora del departament de didàctica de la llengua i la literatura. Edifici de Llevant. Passeig de la Vall d'Hebrón, 17. 08035 Barcelona. Tel.: (93) 403 50 81
Línia de treball: Literatura infantil i juvenil i didàctica de la llengua i la literatura en una situació de llengües en contacte.